

College voor Toetsen en Examens

TERUGBLIK 2023

CENTRAAL EXAMEN
MAATSCHAPPIJWETENSCHAPPEN
VWO
EERSTE TIJDVAK

November 2023

© 2023 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag mits voorzien van een bronvermelding en zonder enige wijziging worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van het College. Het hergebruik van eventueel auteursrechtelijk beschermd werk van derden in dit werk is niet nader geregeld door het CvTE.

INHOUD

1	INLEIDING	4
2	CONCLUSIES EN AANDACHTSPUNTEN	5
3	RESULTATEN VAN DE QUICKSCAN	9
4	RESULTATEN VAN DE VRAGENLIJST	11
5	REACTIES OP OPEN VRAAG IN DE VRAGENLIJST	16

1 INLEIDING

Jaarlijks publiceert het CvTE voor enkele vakken een terugblik op het examen. Daarvoor wordt – naast de reguliere raadpleging via de Quick scan bij het aanleveren van examenresultaten in WOLF – een uitgebreide vragenlijst gebruikt. De aanleiding voor een terugblik kan een verandering zijn van het onderwijsprogramma, een wijziging in de vorm van het centraal examen of meer algemeen de behoefte aan meer informatie over hoe docenten het centraal examen waarderen.

In 2023 is voor maatschappijwetenschappen gekozen omdat we in het examen 2023 enkele aanpassingen hebben gedaan, na terugkoppeling op het examen 2022 vanuit docenten en de NVLM.

Quick scan

Via WOLF (Windows Optisch Leesbaar Formulier) geven examinatoren per vraag de scores van hun kandidaten voor het centraal examen aan Cito door. Ten behoeve van de normering stelt Cito op basis van de WOLF-gegevens een toets- en itemanalyse van het centraal examen op. Via WOLF wordt aan de examinatoren gevraagd naar hun mening over de moeilijkheidsgraad, de lengte en de aansluiting op het gegeven onderwijs. Ook wordt aan de examinatoren gevraagd welk rapportcijfer zij aan dit centraal examen zouden geven. De resultaten van deze bevraging via WOLF worden weergegeven via de Quick scan. De Quick scan geeft een beeld van de mening van de docenten over het centraal examen nadat zij de eerste correctie hebben verricht.

De vragenlijst

Bij enkele vakken zijn de examinatoren ook ná de normering middels een uitgebreidere vragenlijst over het centrale examen eerste tijdvak bevraged. Hiertoe is een mailing gedaan aan docenten via Examenblad, kort na het bekend worden van de n-termen van het eerste tijdvak. Met de aldus verzamelde gegevens, aangevuld met de Quick scan, verwacht het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een representatief beeld te verkrijgen van de meningen van de docenten over het centraal examen. Het CvTE kan dan beoordelen of in toekomstige centrale examens ingespeeld kan worden op de wensen en opvattingen uit het veld.

Afnamegegevens

Cito publiceert voor elk examen jaarlijks de afnamegegevens in de zogenaamde Toets en Itemanalyse. Zie voor de analyse van het centraal examen maatschappijwetenschappen vwo eerste tijdvak: [Cito.nl](https://www.cito.nl)

Terugblik

De resultaten van de Quick scan (paragraaf 2) en de vragenlijst (paragraaf 3) vormen samen met een overzicht van de afnamegegevens (paragraaf 4) de terugblik op het centraal examen. Er is voor gekozen om de reacties op de open vraag van de vragenlijst (71 inhoudelijke reacties) hier integraal op te nemen. De terugblik start met de conclusies die het CvTE trekt uit de gepresenteerde gegevens (paragraaf 2).

2 CONCLUSIES EN AANDACHTSPUNTEN

De Quick scan is door 207 docenten ingevuld (zie paragraaf 3). De uitgebreide vragenlijst werd door 71 docenten (deels) ingevuld. 41 van hen maakten gebruik van de mogelijkheid om anoniem een persoonlijke toelichting te geven bij de antwoorden op de vragenlijst. De reacties zijn opgenomen in paragraaf 4. Eén van de vragen richtte zich op de waardering voor de concept-context benadering in het nieuwe programma maatschappijwetenschappen dat nu enige jaren wordt geëxamineerd. Het merendeel van de docenten (58,9%; N=39) is (zeer) tevreden met het nieuwe programma en een klein deel (23,1%; N=39) is (zeer) ontevreden.

De voornaamste bevindingen uit de Quick scan en de uitgebreide vragenlijst zijn:

Waardering van het centraal examen

- Het waarderingscijfer van docenten in de Quick scan aan het geven is 5,99. In 2022 was het waarderingscijfer 4,39 en in 2021 5,6.¹
- De inhoudelijke aansluiting van het centraal examen bij het gegeven onderwijs is in de Quick scan voor 32% van de docenten 'goed' of 'zeer goed'. Een grote groep van 47% kiest voor 'voldoende' inhoudelijke aansluiting. 19% noemt de aansluiting 'onvoldoende' en 1% 'slecht'. In de vragenlijst zijn de docenten positiever; slechts 6% noemt de aansluiting 'onvoldoende'.
- In de vragenlijst geeft 20% van de docenten aan dat het examen 'volledig' aansluit bij de eisen van de syllabus. 68% vindt dat het examen 'voldoende' aansluit en 13% 'onvoldoende'.

Lengte en moeilijkheidsgraad van het centraal examen

- Wat betreft moeilijkheidsgraad geeft in de Quick scan 51% van de docenten aan het examen 'precies goed' te vinden. 36% vindt het 'moeilijk' en 9% 'te moeilijk'. 5% vindt het examen 'makkelijk' of 'te makkelijk'. In de vragenlijst zijn deze uitkomsten vergelijkbaar. Het examen 2023 was zodoende voor ongeveer de helft van de docenten van een juist niveau, maar een flinke groep vond het moeilijk. Het examen 2023 kreeg een n-term van 1.3, veel lager dan de 2.0 van 2022 voor een centraal examen dat toen door een grote meerderheid van de docenten als te moeilijk en te lang werd gekwalificeerd.
- In de Quick scan geeft 87% van de docenten aan het examen 'te lang' te vinden en 13% 'precies goed'. In de uitgebreide vragenlijst zijn die percentages vergelijken (respectievelijk 83% en 17%).
- In de vragenlijst is een vraag gesteld over het onderscheidend vermogen. Een meerderheid van 73% van de docenten geeft aan dat dit examen 'voldoende' onderscheid maakt tussen vaardige en minder vaardige leerlingen. Voor 25% is dit onvoldoende. In de toets- en itemanalyse scoort het examen goed op betrouwbaarheid en op onderscheidend vermogen van individuele vragen. De achtergrond waarom 25% van de docenten het discriminerend karakter onvoldoende vindt, ligt mogelijk in het feit dat het CE niet appelleert aan alle vaardigheden die bij maatschappijwetenschappen gevraagd worden. Een leerling die zich onderscheidt in de vaardigheid redeneren, kan dit minder kwijt in het centraal examen. Met een schoolexamen kan aan een dergelijke vaardigheid meer aandacht worden besteed. Schoolexamen en centraal examen vormen immers beide het eindexamen maatschappijwetenschappen.

¹ Voor geschiedenis vwo tijdvak 1 is het gemiddeld waarderingscijfer van docenten in de periode 2018-2023 6,3, voor economie vwo 5,45, voor aardrijkskunde vwo 5,9 en voor filosofie vwo 6,5. In diezelfde periode was het cijfer voor maatschappijwetenschappen 5,76 (2 jaar oude programma, 3 jaar nieuwe programma).

Uitgangsmateriaal en taalgebruik

- Het taalgebruik in de examenvragen wordt positief gewaardeerd: 23% noemt het 'duidelijk' en 66% 'grotendeels duidelijk'. 11% kruiste 'vaak onduidelijk' aan.
- Positief zijn docenten over de geschiktheid van de gekozen onderwerpen in het examen. 34% noemt deze 'allemaal geschikt' en 59% 'grotendeels geschikt'. 7% (5 docenten) vinden de onderwerpen 'grotendeels ongeschikt'.
- Over de moeilijkheidsgraad van de gebruikte teksten zegt 37% van de docenten deze 'moeilijk' te vinden en 58% 'precies goed'. Enkele docenten noemen de teksten 'zeer moeilijk' of juist 'te gemakkelijk'.

De examenvragen

- In het centraal examen worden reproductieve vragen (kennis) en productieve vragen (inzicht en toepassing) gesteld. 58% vindt de verhouding in het examen 2023 'goed'. Acht docenten (11%) willen meer reproductieve vragen en 22 (31%) meer productieve vragen.

Correctie van het centraal examen

- Het correctievoorschrift geeft 10% van de docenten bij 'alle vragen' voldoende houvast en 69% bij 'de meeste vragen'. 20% kiest voor onvoldoende houvast bij 'de meeste vragen' en voor 1 docent 'bij alle vragen'.
- Docenten besteden veel tijd aan de correctie van een examen per kandidaat. Twee docenten zeggen 'minder dan 30 minuten' te besteden, zestien (23%) 'tussen de 30 en 45 minuten' en 53 (75%) 'meer dan 45 minuten'. Maatschappijwetenschappen is een vak met relatief veel correctielast, zoals recent onderzoek door het CvTE ook uitwijst.²
- Gevraagd naar de mate van gedetailleerdheid van het correctievoorschrift zegt 73% van de docenten dit 'voldoende gedetailleerd' te vinden, 9% 'te gedetailleerd' en 18% juist 'te weinig gedetailleerd'.
- Gevraagd naar de behulpzaamheid van de onderdelen 'Een juist antwoord bevat' en 'Voorbeeld van een juist antwoord' geeft 65% van de docenten aan beide onderdelen 'even behulpzaam te vinden. Zes docenten (15%) vindt het 'voorbeeld van een juist antwoord' meer behulpzaam en acht docenten (20%) 'een juist antwoord bevat'.
- In het centraal examen vwo 2023 werden enkele aanpassingen gedaan naar aanleiding van het examen 2022 dat laag werd gewaardeerd door docenten. De vraag hierover is door 40 docenten ingevuld.
 - ⊖ Lengte van het examen: 10 docenten vinden het 'beter' en 1 docent 'veel beter'. Daarentegen kiezen 23 docenten voor 'hetzelfde' en 4 voor 'slechter';
 - ⊖ Aantal streepjes in de instructie van de vraag: 25 docenten vinden het 'beter' en 3 docenten 'veel beter'. 5 docenten kiezen voor 'hetzelfde' en 2 voor 'slechter';
 - ⊖ Het toekennen van scorepunten voor tussenstappen: 11 docenten vinden het 'beter' en 1 'veel beter'. 18 docenten kiezen voor 'hetzelfde', 6 voor 'slechter' en 1 voor 'veel slechter'.

Syllabus

- Gevraagd naar de duidelijkheid van de syllabus maatschappijwetenschappen vwo geeft 6% van de docenten aan dat de syllabus hierop 'goed' scoort, 36,5% 'ruim voldoende' en 36,5% 'voldoende', bij elkaar 79%. Voor 17% is de duidelijkheid echter 'onvoldoende' en 4% 'slecht'.

Vanaf 2024 is de syllabus vwo aangepast; wij verwachten dat de aanpassingen meer duidelijkheid geven aan de docenten die dit nu missen.

² In oktober 2023 publiceerde het CvTE een onderzoek naar de correctielast van het centraal examen. Zie hiervoor: [Examenblad](#)

Vakspecifieke vragen

- In de vragenlijst was de vraag opgenomen in hoeverre docenten tevreden zijn over de ingevoerde concept-contextbenadering voor het vak maatschappijwetenschappen?
- Deze vraag is door 39 docenten beantwoord. 10 van hen zijn 'zeer tevreden' zijn en 13 'tevreden', samen 59%. 7 docenten zijn 'niet tevreden/niet ontevreden'. 5 respondenten zijn ontevreden en 4 zeer ontevreden, samen 23%.

Aandachtspunten

- Een groot deel van de docenten vindt het examen 2023 nog te lang. Sommige docenten suggereren om minder vragen te stellen en minder tekst te gebruiken. Hoewel in het examen 2023 aanpassingen zijn gedaan naar aanleiding van het examen 2022, is meer nodig gezien de uitkomst van de quick scan en het feit dat een groep docenten de aanpassingen niet herkent. De examenmakers blijven de lengte van het examen extra aandacht geven, onder meer door voor kortere teksten en inleidingen op vragen te kiezen. Met een keuze voor minder vragen zou de betrouwbaarheid van het examen in het geding komen.
- Een flink deel van de docenten vindt het examen 2023 'moeilijk'. Dit gegeven leidt bij examenmakers niet direct tot handelen omdat een examen moeilijk mag zijn. De moeilijkheidsgraad van het examen zal de komende jaren wel nauwlettend worden gevolgd.
- Het gebruik van scorepunten in het examen krijgt veel aandacht in de toelichting van docenten op de vragenlijst. Nu wordt de verdeling van scorepunten binnen een examenvraag niet steeds als consequent ervaren. Er zijn ook docenten die meer scorepunten willen om alle tussenstappen in een antwoord apart te kunnen scoren. Meer scorepunten zou ook het gesprek tussen 1^e en 2^e corrector makkelijker kunnen maken. De examenmakers vinden consistent gebruik van scorepunten belangrijk en zullen dit grotere focus geven bij de toekomstige examens. Tegelijkertijd haalt het gebruik van (meer) deelscores ook ruimte weg om juiste antwoorden van leerlingen die anders zijn opgebouwd dan het 'voorbeeld van een juist antwoord' in het correctievoorschrift, te waarderen. Meer deelscores zorgen vooral voor een meer 'dichtgetimmerd' examen en zijn daardoor niet per sé de weg naar een eerlijke beoordeling van leerling antwoorden.
- Uit de vragenlijst – en met name de toelichting daarop door docenten – kun je opmaken dat een deel van de docenten een examen wenst met meer 'productieve' vragen. Sommigen willen in hun ogen meer 'inzicht' toetsen dan nu het geval zou zijn. Nu zou in het examen teveel nadruk liggen op alleen de toepassing van de kernconcepten. In het verlengde van deze kritiek liggen opmerkingen dat het examen om 'syllabuskunde' draait of dat er teveel 'detail' en 'rijtjes' terugkomen. Hierover is vanuit het perspectief van examenmakers het een en ander te zeggen.
 - Het is de opdracht van examenmakers om in het centraal examen de syllabus te toetsen. Leerlingen moeten dus 'kundig' zijn in wat de syllabus aan inhoud en vaardigheden van hen vraagt om het centraal examen succesvol af te ronden. In het schoolexamen bestaat veel meer vrijheid om andere inhoud en vaardigheden te toetsen en ook andere toetsvormen te gebruiken. De syllabus maatschappijwetenschappen is een product van de vakgemeenschap maatschappijwetenschappen. Er is enkele jaren geleden de keuze gemaakt om de inhoud uitvoerig en soms tot in detail te beschrijven. Via een bijlage werd daaraan nog theorie toegevoegd. Bij maatschappijvakken als aardrijkskunde of economie kun je zien dat dit ook heel anders kan. De syllabus vwo 2024 kent veel aanpassingen, maar de aard van de syllabus is niet veranderd. In de aanstaande vakvernieuwing is er gelegenheid nieuwe keuzes te maken voor examenprogramma en syllabus. In de komende jaren echter wordt de syllabus in het centraal examen getoetst en moeten leerlingen zich kundig tonen in de in de syllabus geëxpliciteerde inhoud en vaardigheden.

- Het examenprogramma vwo vraagt leerlingen om kennis van de hoofd- en kernconcepten en de vaardigheid om deze toe te passen. In die toepassing tonen leerlingen inzicht in de aard van de concepten en in de manier waarop deze betekenis kunnen geven aan politieke en maatschappelijke ontwikkelingen. Daarom beslaat het merendeel van het examen uit reproductieve en productieve vragen met de hoofd- en kernconcepten als uitgangspunt. In beperkte mate vult de syllabus contexten nader in, in meer of mindere mate van gedetailleerdheid. Die inhouden worden ook getoetst, maar zoveel mogelijk vanuit het perspectief van de hoofd- en kernconcepten. In de ogen van examenmakers toetst het centraal examen volop inzicht, maar is dit wel binnen het kader van de in het examenprogramma voorgeschreven concept-context benadering.

3 RESULTATEN VAN DE QUICKSCAN

Bron: [Examenblad.nl](https://examenblad.nl)

Wat is uw oordeel over de moeilijkheidsgraad van het examen?				
Ik vind het examen			Abs.	Perc.
te moeilijk			18	8,7%
moeilijk			73	35,5%
precies goed			105	50,7%
makkelijk			9	4,3%
te makkelijk			2	1,0%
		N=	207	100%

Wat is uw oordeel over de lengte van het examen in verhouding tot de tijd die de kandidaat ervoor beschikbaar heeft?				
Het examen is			Abs.	Perc.
te lang			180	87,0%
precies goed			26	12,6%
te kort			1	0,5%
		N=	207	100%

Wat is uw oordeel over de inhoudelijke aansluiting van het examen bij het gegeven onderwijs?				
			Abs.	Perc.
zeer goed			3	1,4%
goed			64	30,9%
voldoende			98	47,3%
onvoldoende			39	18,8%
slecht			3	1,4%
		N=	207	100%

Welk cijfer zou u dit examen geven?				
Ik geef dit examen een:			Abs.	Perc.
	1		0	0%
	2		0	0%
	3		5	2,4%
	4		16	7,7%
	5		44	21,3%
	6		65	31,4%
	7		65	31,4%
	8		12	5,8%
	9		0	0%
	10		0	0%
		N=	207	100%

4 RESULTATEN VAN DE VRAGENLIJST

4.1 VOORBEREIDING OP HET EXAMEN EN AANSLUITING BIJ DE SYLLABUS

Welke documenten gebruikt u bij de voorbereiding van uw leerlingen op het examen?

	Altijd	Meestal	Zelden	Nooit
Een (combinatie van) methode(n)	55 (77,5%)	10 (14,1%)	2 (2,8%)	4 (5,6%)
September- en/of Maartmededelingen van CvTE	20 (28,2%)	13 (18,3%)	23 (32,4%)	15 (21,1%)
Oude examens	59 (83,1%)	11 (15,5%)	1 (1,4%)	0 (0%)
Syllabus (gepubliceerd door CvTE)	62 (87,3%)	6 (8,5%)	2 (6,8%)	1 (1,4%)
Regeling toegestane hulpmiddelen voor de centrale examens VO	19 (26,8%)	11 (15,5%)	21 (29,6%)	20 (28,2%)

Beantwoordt het examen aan de eisen die in de door CvTE gepubliceerde syllabus worden gesteld?
 Het examen beantwoordt

volledig aan de eisen	14	19,7%
in voldoende mate aan de eisen	48	67,6%
in onvoldoende mate aan de eisen	9	12,7%
in het geheel niet aan de eisen	0	0,0%
Dit kan ik niet beoordelen	0	0,0%
Totaal	71	100,0%

Wat is uw oordeel over de inhoudelijke aansluiting van het examen bij het gegeven onderwijs?

zeer goed	5	7,0%
goed	31	43,7%
voldoende	31	43,7%
onvoldoende	4	5,6%
slecht	0	0,0%
Totaal	71	100,0%

Het is de bedoeling dat uit de syllabus duidelijk blijkt welke stof de leerlingen voor het examen moeten kennen en kunnen. Wat is uw mening over de duidelijkheid van de syllabus?		
goed	4	5,6%
ruim voldoende	26	36,6%
voldoende	26	36,6%
onvoldoende	12	16,9%
slecht	3	4,2%
dit kan ik niet beoordelen	0	1,2%
Totaal	71	100,0%

4.2 UITGANGSMATERIAAL, BRONNEN EN TEKSTEN

Hoe beoordeelt u de geschiktheid van de onderwerpen van de teksten voor de kandidaten?		
allemaal geschikt	24	3,8%
grotendeels geschikt	42	59,2%
grotendeels ongeschikt	5	7,0%
allemaal ongeschikt	0	0%
Totaal	71	100,0%

Hoe beoordeelt u de moeilijkheidsgraad van de teksten in het examen? Ik vind de teksten		
zeer moeilijk	1	1,4%
moeilijk	26	36,6%
precies goed	41	57,7%
te gemakkelijk	3	4,2%
Totaal	71	100,0%

4.3 MOEILIKSHEIDSGRAAD

Wat is uw oordeel over de moeilijkheidsgraad van het examen? Ik vind het examen		
te moeilijk	6	8,5%
moeilijk	28	39,4%
niet te moeilijk/ niet te makkelijk	34	47,9%
makkelijk	3	4,2%
te makkelijk	0	0,0%
Totaal	71	100,0%

Wat is uw oordeel over de mate waarin het examen de vaardige en minder vaardige kandidaten onderscheidt? Het onderscheidend vermogen is		
voldoende	52	73,2%
onvoldoende	18	25,4%
kan ik niet beoordelen	11	1,4%
Totaal	71	100,0%

4.4 LENGTE

Wat is uw oordeel over de lengte van het examen in verhouding tot de tijd die de kandidaat ervoor beschikbaar heeft? Het examen is		
te lang	59	83,1%
precies goed	12	16,9%
te kort	0	0,0%
Totaal	71	100,0%

4.5 TAALGEBRUIK

Hoe beoordeelt u de duidelijkheid van het taalgebruik in de vragen? Ik vind het taalgebruik in de vragen		
duidelijk	16	22,5%
grotendeels duidelijk	47	66,2%
vaak onduidelijk	8	11,3%
onduidelijk	0	0,0%
Totaal	71	100,0%

4.6 VRAAGVORM

In het examen komen reproductieve vragen (kennis) en productieve vragen (inzicht en toepassing) voor. Wat is uw mening over de verhouding tussen het aantal reproductieve vragen en het aantal productieve vragen? Ik vind de verhouding tussen reproductieve en productieve vragen		
goed	41	57,7%
niet (zo) goed, ik heb liever een groter aantal reproductieve vragen	8	11,3%
niet (zo) goed, ik heb liever een groter aantal productieve vragen	22	31,0%
Totaal	71	100,0%

4.7 CORRECTIEVOORSCHRIFT

Het correctievoorschrift bestaat uit een algemeen gedeelte en een vakspecifiek gedeelte. In het algemene gedeelte staan de algemene regels voor de correctie van examenvragen. Het vakspecifieke gedeelte bevat het beoordelingsmodel met het bijbehorende scoringsvoorschrift. In welke mate geeft het beoordelingsmodel u voldoende houvast om bij de antwoorden van een kandidaat te bepalen hoeveel scorepunten u moet toekennen? Het beoordelingsmodel geeft mij bij		
alle vragen voldoende houvast	7	9,9%
de meeste vragen voldoende houvast	49	69,0%
de meeste vragen onvoldoende houvast	14	19,7%
alle vragen onvoldoende houvast	1	1,4%
Totaal	71	100,0%

Hoeveel tijd hebt u gemiddeld per kandidaat besteed aan de correctie van het examen?		
minder dan 30 minuten	2	2,8%
tussen de 30 en 45 minuten	16	22,5%
meer dan 45 minuten	53	74,6%
Totaal	71	100,0%

Wat is uw mening over de gedetailleerdheid van het correctievoorschrift? Ik vind het correctievoorschrift		
te gedetailleerd	6	8,5%
voldoende gedetailleerd	52	73,2%
te weinig gedetailleerd	13	18,3%
Totaal	71	100,0%

4.8 VAKSPECIFIEKE VRAGEN

In hoeverre bent u tevreden over de ingevoerde concept-contextbenadering voor het vak maatschappijwetenschappen		
zeer tevreden	10	25,6%
tevreden	13	33,3%
niet tevreden/niet ontevreden	7	17,9%
ontevreden	5	12,8%
zeer ontevreden	4	10,3%
Totaal	39	100,0%

Het beoordelingsmodel bestaat uit twee onderdelen: 1. 'Een juist antwoord bevat:' En 2. 'voorbeeld van een juist antwoord:'. Welk onderdeel vindt u meer behulpzaam bij het toekennen van scorepunten?		
'een juist antwoord bevat:' vind ik meer behulpzaam	8	20,0%
'voorbeeld van een juist antwoord:' vind ik meer behulpzaam	6	15,0%
beide onderdelen tezamen vind ik behulpzaam	26	65,0%
geen van beide onderdelen vind ik behulpzaam	0	0,0%
Totaal	40	100,0%

Op het examen van 2022 is vanuit het veld kritiek gekomen op de lengte, het aantal streepjes in de instructie en het toekennen van scorepunten voor tussenstappen. Vindt u het examen van 2023 op deze punten verbeterd ten opzichte van het examen van 2022?

	veel beter	beter	hetzelfde	slechter	veel slechter	Geen mening
de lengte	1 (2,5%)	10 (25%)	23 (57,5%)	4 (10%)	0 (0%)	2 (5%)
Het aantal streepjes in de instructie na de vraag ('gebruik in je uitleg/redenering:')	3 (7,5%)	25 (62,5%)	5 (12,5%)	2 (5%)	0 (0%)	5 (12,5%)
Het toekennen van scorepunten voor tussenstappen	1 (2,5%)	11 (27,5%)	18 (45,0%)	6 (15%)	2 (2,5%)	3 (7,5%)

5 REACTIES OP OPEN VRAAG IN DE VRAGENLIJST

5.1 HEEFT U NOG OPMERKINGEN OF EEN TOELICHTING?

- Puntenverdeling in examens is niet goed, de leerlingen moeten vaak meerdere elementen goed hebben,, begrip/theorie en juist element uit de tekst, voor 1 punt. Het examen maatschappijwetenschappen wordt daardoor teveel een leesvaardigheidsexamen. Examens zijn ook te lang op leerlingen hier genoeg tijd voor te geven.
- Ik zou willen pleiten voor het verstrekken van de definities van de hoofd- en kernconcepten bij het CE. Het kost de leerlingen nu veel tijd om die uit het hoofd te leren, terwijl het toch gaat om het kunnen toepassen van de hoofd- en kernconcepten.
- In de concept context benadering worden vaak omschrijvingen gevraagd terwijl de leerlingen in feite toepassingen van deze omschrijving worden gevraagd. Dit zou duidelijker in de vraagstelling moeten komen.
- Ik kan de examens van 2022 en 2023 niet vergelijken omdat ik het examen 2022 niet heb afgenomen.
- >Correctievoorschrift was prima! >Aantal detailvragen uit de syllabus (stereotype, factor dat sociale ongelijkheid die minder werd verklaard). >De vraag waar leerlingen cijfers moesten noemen om welk soort onderzoek het ging, toetst niet of leerlingen de syllabus hebben begrepen. 1/17 leerlingen hadden dat goed. Dan ligt het volgens mij echt aan de vraagstelling. >Als er in het correctievoorschrift om twee dingen worden gevraagd (vb: affectieve binding + voorbeeld uit de tekst), dan zou het mooi zijn dat daar twee punten voor te verdienen zijn, i.p.v. 1. Dat was vaak het geval in dit examen.
- Het examen moet de eindtermen dekken en daar zit bij Maw het probleem: te veel en te vol, daardoor is het heel moeilijk een mooi gespreid examen te geven. Aandachtspunt voor het SLO...
- De syllabus is een prachtig document echter voor de leerling moeilijk leesbaar. Het zou m.i. een goede stap zijn om dit document ook voor leerlingen toegankelijk te maken. Dat wil zeggen dat het begrijpelijk is voor leerlingen om te gebruiken bij het leren. Verder zie ik liever dat de opgave grotendeels gekoppeld is aan een domein en niet verschillende domeinen in een opgave. De opzet van het examen Filosofie waarbij de leerling met deels eigen teksten van het Cito bevestigd wordt en meegenomen wordt door het examen lijkt mij ook een mooi format voor MAW. Zowel havo als vwo.
- Het eindexamen is weer te lang! Het zou leuk zijn als er van de leerling wordt gevraagd om ook eens na te denken. Een probleem oplossen bijvoorbeeld ipv bijna uitsluitend toepassen en zoeken in een bron
- Het was veel van hetzelfde dit jaar, met ontzettend veel hoofd- en kernconcepten toepassen, waardoor het (ondanks de leuke onderwerpen) erg saai was om de vragen te beantwoorden. Het voelt als een trucje dat steeds terugkeert. Heel fijn was wel de toevoeging bij sommige vragen (zoals vraag 13) dat er twee voorbeelden uit de tekst moeten worden gebruikt, waaruit blijkt dat er twee elementen van het kernconcept moeten worden toegepast. Ik heb dieper inzicht gemist, evenals het onderwerp internationale betrekkingen. Dat was erg summier.
- De examensyllabus mag iets meer leerlingvriendelijk opgesteld worden, omdat dat de basis is waar leerlingen info kunnen terugvinden. EU gedeelte te beperkt uitgelegd in syllabus - in hoeverre details daar gevraagd. Sommige vragen te makkelijk zoals opstellen hypothese (al invulmodel gegeven) zou niet hoeven. Verder miste ik nog wel onderdelen, maar over algemeen tevreden over examens. Teksten inhoudelijk leuke onderwerpen (in tegenstelling tot havo examens)
- Meer multiple choice vragen
- Examen maw is veel te lang.
- Veel vragen waarbij leerlingen twee voorbeelden moeten geven uit de tekst vooral in tijdvak 2. Leerlingen moeten hierdoor heel veel schrijven en komen in tijdnood. Vragen soms erg gedetailleerd waardoor een leerling een punt mist als niet het juiste detail wordt genoemd. Veel teksten over veel verschillende onderwerpen. Veel geknipt in teksten waardoor het niet prettig leest en een deel van de context mist. De voorbereiding van de examens is een trucje geworden. Hoofdconcepten en kernconcepten leren, toepassen op een tekst en toelichting geven. Als een leerling goed is in tekstbegrip volstaat het leren van de syllabus.
- Het maw vwo tweede tijdvak vond ik meer een vwo examen dan het eerste examen. In het eerste tijdvak waren bijvoorbeeld minder vragen over de paradigma's.

- Ten opzichte van vorig jaar ben ik nog steeds van mening dat leerlingen door het huidige CV en de te verdienen punten per vraag worden te zwaar worden gestraft voor een fout en te weinig worden beloofd voor wat goed gaat. Ik pleit voor meer 3 of 4 punts vragen waarbij leerlingen beloofd worden voor de tussenstapjes.
- Geef met regelnummers de leerlingen aan waar ze in de tekst moeten zoeken en drukt nu te hard op het cijfer van de leerlingen. Vanuit de vraag moeten leerlingen een koppeling maken tussen twee geleerde begrippen. Echter door de streepjes worden ze door de leerlingen los beantwoord en beantwoorden ze niet de vraag en missen ze punten.
- Ik zou graag meer inzichtvragen willen zien waarin analytische vaardigheden getoetst worden. Ook meer vragen waarin kernconcepten met elkaar in verbinding moeten worden gebracht (meer diepgang, verbinding van processen en kennis) zou het niveau van het examen verdiepen. Verder was ik tevreden.
- Het gebruik van aandachtsstreepjes is verbeterd, maar mi doorgeslagen. Het aantal punten voor het aantal denkstappen stond niet in verhouding bij veel vragen; te weinig punten in verhouding tot de complexiteit tot de vraag.
- Bij het nakijken blijkt dat er toch veel marge zit tussen de verschillende correctoren. Dat vind ik erg jammer, de tweede corrector is hierbij dus erg bepalend, dit kan niet de bedoeling zijn. Graag een gedetailleerder EJAB met daarin alle mogelijke voorbeelden uit de tekst. Dus meer dichttimmeren zodat er minder discussie ontstaat en je dus minder lang bezig bent.
- Toelichting op mijn antwoord over de syllabus: ik vind het voor leerlingen nog te onduidelijk wat ze precies moeten kennen. We zeggen minder 'rijtjes'te toetsen, maar in de praktijk moeten ze letterlijke woorden uit zinnen in de syllabus kunnen noemen. Bijv voor en nadelen individualisering. De veelheid aan dit soort details zorgt mi. Juist voor minder diepgang. De leerdoelen zijn erg groot en geven daardoor weinig houvast.
- *het moet korter! Echt niemand op vwo niveau kan in alle rust dit examen maken, tijdnood is extreem; Max 19 vragen als er echt zoveel liggende streepjes inzitten *het was zeer onduidelijk waar precies en waarvoor nu het punt toegekend moest worden; er moesten soms tot meerdere keren toepassingen gemaakt worden en het was niet duidelijk waar het punt viel, zeker ook nog eens omdat vaak in de laatste toepassing en een koppeling tussen kc en tekst vereist werd en ook meteen een afsluitend antwoord op de vraag; en soms kreeg die eindformulering ook weer een los punt *heel veel verschillen tussen correctoren echt heel veel *dit examen wordt teveel tekstverklaren en semantiek boven snappen; je meet dus heel vaak en heel veel enkel de tekst gekoppeld aan een concept; leerlingen laten ook zien dat ze het begrijpen door er gewoon een geheel van te maken in hun antwoord en dat wordt dat afgekeurd door tweede correctoren; daarmee wordt dit CSE gefocust op tekst verklaren en slimmere vwo leerlingen zijn de dupe *vraag gewoon een ding per vraag *neem een voorbeeld aan geschiedenis: alleen een voorbeeld van goed antwoord met een ding gevraagd *of kijk naar c/c bij economie waar de leerlingen met de bron laat zien dat het begrip begrepen wordt of onderdeel is van een antwoord *meer open vragen durven stellen
- Dit examen was weer heel eentonig. Werk toetsen op deze manier een 'truc' waarbij leerlingen voortdurende dezelfde vaardigheid laten zien (het toepassen van een kernconcept). Daarnaast zal een correctievoorschrift veel specifiekere moeten want er ontstaan bij de weinig concrete aanbeveling in het CV veel discussies omdat er teveel ruis is. 'Een voorbeeld van een juist antwoord' is niet voldoende om consequent te kunnen corrigeren.
- Mijn voornaamste kritiek op de concept-contextbenadering zoals die nu er uit ziet is de focus op de vaststaande definities van de hoofden kernconcepten. - Grote veelomvattende concepten worden veelal onterecht versimpeld tot (abstracte) definities. Leerlingen leren daardoor 'begrippen' en geen concepten. - de keuze van de kernconcepten is nogal kunstmatig en onhandig. Waarom bijvoorbeeld een onderscheid maken tussen sociale en politieke instituties bij de kernconcepten, net als socialisatie en politieke socialisatie, wel acculturatie maar geen enculturatie. Het geheel voelt daardoor onevenwichtig. De reden om dat zo in te delen lijkt geen inhoudelijke, maar zuiver op basis van 50% sociologie 50% politicologie. Dat is natuurlijk geen goed argument voor dit soort inhoudelijke keuzes. - In de toetsing is het resultaat van het 'toepassen van kernconcepten' en 'recontextualiseren' in feite het herkennen van (een deel van) een definitie in de bijgeleverde bron. Dat doet geen beroep op het inzicht of begrip van de leerling, maar op primair op het taalniveau. Ik zou liever zien dat leerlingen goede redeneringen kunnen opzetten met behulp van de kernconcepten zelf (dus niet de definities). Er mag verwacht worden dat ze weten en begrijpen wat de reikwijdte van die concepten is. Definities helpen dus niet bij een grondige analyse, maar zorgen eerder voor een flinke beperking. - Daarnaast is het aantal te leren begrippen en 'rijtjes' weliswaar wat meer gefocust en iets minder dan in het oude

- thematische programma, maar MAW blijft nog steeds primair een leervak. Dat is jammer en m.i. niet de bedoeling van de invoering van de concept-contextbenadering.
- Het blijft een zeer moeilijk te corrigeren examen, zeker doordat leerlingen voor veel tussenstappen nog altijd geen punten krijgen.
 - Bij sommige vragen vond ik dat de link tussen de stof uit de syllabus en de tekst wat ver gezocht was. Ook dat er soms stof werd gevraagd die naar mijn idee niet heel duidelijk in de syllabus vermeld stonden. Daarnaast merk ik, in gesprek met mijn tweede corrector, dat het correctiemodel niet altijd even duidelijk is.
 - Het was fijn om te constateren dat leerlingen veel moesten doen met de kernconcepten en paradigma's en dat de onderzoeksvaardigheden 'goed te doen' waren. Enige minpunt vond ik het ontbreken van Internationale Betrekkingen in het examen. Terwijl de geopolitieke verhoudingen de laatste jaren op zijn grondvesten staan te schudden en alle examentheorie hieromtrent ook zeer
 - relevant is, zagen we daar niets van terug. Het examen was daardoor vooral sociologie en nauwelijks politicologie. Maar ik constateer wel dat de examens (en ook de correctievoorschriften) per jaar beter worden...
 - Beste heer, mevrouw, Het zou fijn zijn als er een evenwichtige verdeling is van de verschillende onderwerpen uit de syllabus. Vorming, binding, verhouding en verandering. Dat is nu niet altijd het geval. Ook ligt de nadruk teveel op hele specifieke reproductie. Het lijkt soms bijna een examen Nederlands i.p.v. maatschappijwetenschappen. Er moet meer ruimte zijn om ruimere beschrijvingen van kandidaten goed te kunnen rekenen. Nu is er vaak discussie tussen 1e en 2e corrector over het ontbreken van een specifieke term, waardoor een kandidaat meteen 1 punt verliest. Het zou bij vwo meer moeten gaan over redeneren en analyseren van maatschappelijke problemen en beleidsvoering, niet zoveel over de rijtjes, functies en kernconcepten. Er worden vaak vier dingen gevraagd voor 2 punten. Het wordt dan meer een trucje voorbereiden i.p.v. inhoudelijk de vraag goed beantwoorden. Leerlingen verliezen het plezier in het vak, omdat er zoveel verschillende stappen moeten worden gemaakt om een antwoord te formuleren. Er waarom moeten deze leerlingen in drie uur tijd, zoveel lezen en zoveel schrijven? Collega's van andere vakken verbazen zich ook over de hoeveelheid die getoetst wordt. Ik ben voor een klas van 20 leerlingen, vier volle werkdagen bezig geweest met de correctie. Bij havo was dit jaar het examen veel beter verdeeld. Het aantal vragen (22 in totaal) kwam goed overeen met een evenredige werklast voor de kandidaten. Waarom is er ook niet een lijn in de puntentelling bij meerdere gamma-vakken? Bij geschiedenis, aardrijkskunde, economie en MAW lopen al die methodes uiteen. Verwarrend voor kandidaten, dat binnen een pakket er zoveel verschillen tussen de disciplines kunnen zijn. Hopelijk helpt deze feedback om het examen MAW te verbeteren.
 - Een groot probleem betreft nu al een paar jaar de toekenning van het aantal punten per vraag. Vaak vele stappen (bv 4) voor 1 punt. iets niet goed betekent: 0p. Ook daar waar meerdere stappen moeten worden genomen: gewoon 1 p per stap of onderdeel. Natuurlijk kan je soms een combi vragen, bv een begrip + juist citaat, maar nu is het steeds "strooien" met punten. Of dus helemaal niks mogen geven. - Verder is de vraagstelling nog vaak onduidelijk. Er wordt gevraagd om "gebruik het kernconcept.... etc." Onduidelijk is hoeveel elementen uit een kern- of hoofdconcept de leerling moet noemen (1, allemaal, 2 van de 3?) - Verder is het examen nog steeds te lang. Leerlingen schrijven zo'n 8 kantjes vol, in steeds meer onleesbare handschriften. - Ik vind de bronnen vaak ver gezocht. Waarom niet gewoon meer politiek, krantenartikelen, columns, meer actualiteit, ook al weten wij dat het nooit echt actueel kan zijn... Waar het examen/correctiemodel niet goed is wordt vanuit de vakvereniging doorgaans goede kritiek gegeven. In mijn optiek is de reactie daarop van het CvTE daarop doorgaans ondermaats en arrogant, alsof de sociale wetenschappers van het CvTE het beter weten dan de sociale wetenschappers die voor de klas staan. Dan wordt je als vakdocent gedwongen af te wijken van het CV of je leerlingen ten onrechte te kort te doen. Dat geeft onnodige problemen tussen eerste en tweede corrector, waardoor gesprekken veel meer tijd kosten dan nodig. Bovendien is het inhoudelijk vaak gewoon niet waar dat het CvTE het dan vakinhoudelijk beter ziet. Dit jaar bijv. waren vraag 5 en vraag 25 inhoudelijk echt twijfelachtig. Tot slot: in mijn beleving is het jammer dat iets interessants als de paradigma's in het examen teruggebracht wordt tot zulke banale basics dat je je sterk af kan vragen hierover recht doen aan het verschijnsel. Ik zou zeggen als er geen betere vragen over paradigma's te stellen zijn, maak hiervan dan een "moet in SE" onderdeel van en laat het uit het CE.
 - De lengte van de schaal van het examen moet groter zodat leerlingen meer punten kunnen verdienen (zie bijv. geschiedenis met >70 punten). - Kijk naar het consequent toekennen van punten want soms krijgen leerlingen 1p voor KC + context en soms 2p. Er mogen nog meer punten voor tussenstappen gegeven worden m.i. - In het correctievoorschrift mogen bij 'voorbeeld van een juist antwoord' óók bij de KC's meerdere voorbeelden staan; per

element van een KC een voorbeeld (net zoals dat bijv. gedaan wordt bij SWO-theorie). – Er wordt wel heel veel naar KC's gevraagd en telkens volgens hetzelfde stramien ("Leg uit dat... KC + context"), Na een keer of drie heeft een leerling m.i. wel laten zien dit wel/niet te beheersen en zijn verdere vragen van dit type niet meer onderscheidend. Dit pleit dus boor meer vragen van een ander soort; namelijk meer hogere orde denkvragen. - Schrap stof uit de syllabus!!!! Het is te overladen en de context Natievorming vindt ik meer een historisch onderdeel dan bij MAW horen. - Er staan in de syllabus nog steeds veel rijtjes, dus in dat opzicht is de vakvernieuwing niet geslaagd (wél in de zin van KC's in meerdere contexten toepassen). - Een logische opbouw van de syllabus die aansluit bij de belevingswereld en ontwikkeling van leerlingen zou m.i. zijn: Vorming (dicht bij jezelf) - Binding (met anderen en dan niet met natievorming maar met iets juridisch bijv.) - Verhouding (van NL met de wereld) - Verandering (grotere plaatje). Dus m.n. Binding zou aangepast en ingekort mogen worden wat mij betreft. - Het van MAW bereidt leerlingen heel goed voor op een vervolgstudie, dus in dat opzicht is de vakvernieuwing heel geslaagd. -

- cse van 2023 was veel te gemakkelijk in vergelijking met 2022. Dit geeft een ongelijke behandeling van leerlingen van verschillende jaren.
- in de syllabus staan soms begrippen waarbij geen definitie wordt gegeven, lastig als deze dan wel getoetst worden. Ik vind de ruimte in het CV dit jaar met 'een toepassing' prettiger dan een specifiek element dat gekoppeld moet zijn. Sommige vragen (waarbij leerlingen 2 voorbeelden moeten geven) zijn onduidelijk: moeten ze bij 1 element 2 voorbeelden geven, of bij 2 elementen een voorbeeld? Dit is voor hen ook verwarrend
- Ik was in eerste instantie een beetje bang voor het correctievoorschrift voor het examen maw 2023, maar het viel me alle zins mee. Ik denk dat de concept-context benadering steeds meer genormaliseerd wordt en dat de 'rekkelijke' en 'preciezen' dichter naar elkaar komen. Wat ik hoop is dat vak zich verder uitkristalliseert als redeneervak met reproductieve kennis. Daarbij is juiste vaktaal noodzakelijk en die mogen leerlingen ook echt wel kennen/gebruiken om tot een goed antwoord te komen. Waar ik wel voor vrees is het niveau van de docenten maw: ik krijg steeds vaker het idee dat de examens wel op orde zijn, maar wellicht de kennis en/of manieren van sociologisch denken van de docenten een stuk minder.
- Het CV is niet altijd in lijn met dezelfde soort vragen. Soms een punt voor én toepassing KC én citaat. Dan weer een apart punt voor info uit de tekst. Soms vragen met maar 1 punt, maar moeten leerlingen drie verschillende onderdelen in antwoord verwerken (vb. beide kanten van de paradox én info uit de tekst). Hier zou nog beter naar gekeken kunnen worden, zodat het minder 'willekeurig' overkomt.
- Ondanks een kleine verbetering van dit examen tov vorig jaar vind ik het examen nog steeds niet passend. Het grootste probleem ligt hierbij voornamelijk bij de opbouw van de syllabus. De commentaren die vorig jaar door de NVLM zijn opgehaald zijn wat dat betreft nog steeds relevant. Daarnaast sluit het examen wat mij betreft onvoldoende aan bij de maatschappelijke en wetenschappelijke debat. Denk hierbij bijv. aan de vraag over Jersey om internationale politiek te toetsen. Het blijft dus te veel syllabuskunde en doet daarom te weinig aan zowel het wetenschappelijk voorbereidende als aan het burgerschapsdeel van het vak. Hopelijk komt er snel een herziening van de syllabus. Graag zou ik mondeling het een en ander willen toelichten helaas is die mogelijkheid er niet.
- Uit de formulering van de vraagstelling kan een kandidaat niet altijd opmaken wat er verwacht wordt: 1 of 2 delen van het kernconcept toepassen? Hoeveel stukken gegevens uit de tekst gebruiken? En waarvoor? Staat niet in de vraag en soms verwacht het antwoordmodel wel 2 losse delen kernconcept, terwijl het er meestal 1 is. Noch kan een kandidaat dat opmaken uit het aantal te verdienen punten, want de ene keer kan je een punt verdienen voor: een toepassing (vr 1)/ een toepassing + informatie uit de tekst (vr.3) / enkel informatie uit de tekst (vr 4) / het beantwoorden van een vraag + een toepassing (vr 5) / een toepassing + redenering + informatie (vr 7). Kortom, omdat daar geen lijn in zit weet de leerling het ook niet. 2. De logica van punten toedelen is moeilijk te volgen. De ene keer 1 volwaardig punt voor enkel een citaat/ info uit de tekst, de andere keer (vr 14) moet de kandidaat 5 dingen doen om 1 punt te krijgen. En bij vraag 24 is er niet eens een opgesplitst ejab waaruit blijkt hoe je de punten moet toedelen. Dat moet je maar uit de vva halen. Dat is nogal scheef en ik merk dat ik het in mijn examentrainingen ook niet kan uitleggen, anders dan "Dat weet je nooit" . 3. Ergens voelt het bij het nakijken ook wel arbitrair door bovengenoemde. Een kandidaat kan geluk hebben door een paar keer wel info uit de tekst te halen en zo volle punten te pakken. Een kandidaat kan pech hebben omdat je een aantal keer 2 van de 3 dingen die je moet doen er twee goed hebt en het 3e niet en dan geen punt krijgt. Terwijl je bij een vraag eerder voor de combinatie van twee deelstappen (bv wel juiste toepassing + Beantwoording vraag) wel punten kreeg, maar nu (bv wel juiste toepassing + Beantwoording vraag + citaat) geen punten krijgt omdat de

kandidaat enkel een citaat is vergeten. (ik heb er geen statistiek op losgelaten, wellicht is het heel gebalanceerd en volgens plan?)

- Zoals gezegd, iets meer productieve vragen in het vwo. Voor havo reproductie.
- geen
- Het toepassen van vakinhoud is te ver doorgeschoten. Het examen meet vooral dit taalkunstje en onvoldoende maatschappelijke inzichten en kennis van het vak.
- Het voorbeeld van een juist antwoord in het correctievoorschrift mag uitgebreid worden met meerdere voorbeelden. Dit maakt de afweging om een scorepunt toe te kennen vaak duidelijker

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

[cvte.nl](https://www.cvte.nl)

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklatype. [Centraleeindtoetspo.nl](https://www.centraleeindtoetspo.nl)

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs. [Examenblad.nl](https://www.examenblad.nl)

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen. [Staatsexamensvo.nl](https://www.staatsexamensvo.nl)

 Centrale examens middelbaar beroeps-onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma. [Examenbladmbo.nl](https://www.examenbladmbo.nl)

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding. [Staatsexamensnt2.nl](https://www.staatsexamensnt2.nl)